

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 5 Issue 05 | pp. 262-269 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

O'ZBEKISTON MINTAQALARI IQTISODIYOTINING TARKIBIY O'ZGARISHLARI VA ULARNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARI

Toshaliyeva Saodat Toxirovna

Termiz davlat universiteti dotsenti,

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

E-mail: saodattoshaliyeva@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimiz mintaqalari iqtisodiyotining tarkibiy o'zgarishlari o'rganilib, tahlil qilingan hamda mintaqalarni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari ishlab chiqilgan. Mazkur "O'zbekiston mintaqalari iqtisodiyotini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi"ning komponentlari va uni amalga oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar taklif etilgan. Shuningdek, mintaqalarning to'laqonli rivojlanishini ta'minlashga ta'sir etuvchi omillarni hisobga olgan holda mintaqalar iqtisodiyotini rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mintaqqa iqtisodiyoti, mintaqqa, hududiy iqtisodiyot, tarkibiy o'zgarishlar, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm.

Аннотация. В данной статье изучены и проанализированы структурные изменения в экономике регионов нашей страны, а также разработаны организационно-экономические механизмы развития регионов. Предложены компоненты «организационно-экономического механизма развития экономики регионов Узбекистана» и практические рекомендации по его реализации. Кроме того, с учетом факторов, влияющих на полноценное развитие регионов, разработаны предложения по развитию региональной экономики.

Ключевые слова: экономика региона, регион, региональная экономика, структурные изменения, организационно-экономический механизм.

Annotation. This article examines and analyzes the structural changes in the economy of our country's regions, and develops organizational and economic mechanisms for regional development. The components of the "Organizational and Economic Mechanism for the Development of the Economy of Uzbekistan's Regions" are proposed, along with practical recommendations for its implementation. Additionally, taking into account the factors influencing the comprehensive development of regions, proposals for the development of regional economies have been developed.

Key words: regional economy, region, territorial economy, structural changes, organizational and economic mechanism.

Kirish (Введение/Introduction)

Yangi O'zbekiston iqtisodiyoti izchil rivojlanish bosqichiga o'tgan bir davrda hududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy nomutunosibliklarni kamaytirish, ularning raqobatbardoshligini oshirish, hududlarning mavjud imkoniyatlari va resurslaridan samarali foydalanish masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichida har bir mintaqaning o'ziga xos tabiiy va mehnat resurslari hamda ishlab chiqarish imkoniyatlaridan kelib chiqib, ularni kompleks rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Shu bois, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev tashabbusi bilan hududiy iqtisodiy siyosatga alohida e'tibor qaratilib, har bir mintaqada sanoat, qo'rilish, xizmat ko'rsatish va qishloq xo'jaligi tarmoqlarining o'zaro uyg'un holda yuqori sur'atlarda yanada rivojlantirishga qaratilgan jadal islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston – 2030" strategiyasi¹ [1] qabul qilingan bo'lib, unda hududlarning sanoat salohiyatini to'liq ishga solish, hududlarning investitsion jozibadorligini yanada oshirish, hududlarni kompleks rivojlantirish kabi bir qator muhim vazifalar belgilab berilgan.

Mazkur vazifalar ijrosini ta'minlash mintaqalar iqtisodiyotining tarkibiy o'zgarishlarini chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishning samarali tashkiliy mexanizmlarini ishlab chiqishni talab qiladi. Shuningdek, mintaqalararo iqtisodiy nomutunosibliklarni aniqlash va ularni kamaytirish yo'llarini ilmiy asoslash, har bir hududda raqobat ustunliklarini aniqlash va ulardan oqilona foydalanish imkoniyatlarini yaratish, tarkibiy o'zgarishlarning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini baholash orqali barqaror o'sish strategiyasini ishlab chiqish, zamonaviy boshqaruv tamoyillariga asoslangan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish zaruratini ochib beradi. Shu sababli, mintaqalardagi iqtisodiy o'zgarishlarni tizimli tahlil qilish va ularni rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish bugungi kunning muhim va dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

Adabiyotlar sharhi (Обзор литературы/Literature review)

Bugungacha mintaqalar iqtisodiyotining tarkibiy o'zgarishlarini tadqiq etish, tahlil qilish va ularni yanada rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqish hamda amalga oshirish bo'yicha ko'p qirrali tadqiqotlar amalga oshirilib kelinmoqda. Xususan, xorijiy olimlardan:

C.E.Bohr, M.Mestieri, F.Robert-Nicoudlarning tadqiqotlarida mintaqalararo iqtisodiy geografiya va tarkibiy o'zgarishlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilingan. Mualliflar iqtisodiy faoliyatning makoniy konsentratsiyasi va tarkibiy o'zgarishlar bir-birini kuchaytiruvchi omillar ekanligini ta'kidlaydilashadi [2].

D.Hartmann va F.L.Pinheiro tadqiqotlarida iqtisodiy murakkablik va tengsizlik o'rtasidagi munosabatlar o'rganilgan. Mualliflar murakkab iqtisodiy faoliyatlar hududiy jihatdan konsentratsiyalashib, mintaqaviy tengsizlikni kuchaytirishini asoslab bergan [3].

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>

T.Wang, S.Xiao, J.Yan, P.Zhanglar mamlakat iqtisodiyotining mintaqaviy va tarmoqlararo tuzilmalarini tahlil qilgan. Tadqiqotda mintaqaviy iqtisodiy o'zgarishlar va ularning tarmoqlararo aloqalarini tashkil etishning nazariy asosilari keltirilgan [4].

J.McNerney, Y.Li, A.Gomez-Lievano, F.Neffke tadqiqotlarida esa iqtisodiy tarkibiy o'zgarishlarning qisqa va uzoq muddatli dinamiklari o'rganilgan. Shuningdek, iqtisodiy murakkablik va faoliyatlar o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilingan [5].

Mahalliy olimlar va tadqiqotchilar tomonidan ham mazkur mavzu bo'yicha quyidagi yo'nalishlarda ilmiy tadqiqotlar olib borishgan:

M.Abdullayeva, Sh.Shodmonov, B.Mamarahimovlar tadqiqotida O'zbekiston iqtisodiyotini tarkibiy o'zgartirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish maqsadida xorijiy investitsiyalarni jalb etish zarurligi ta'kidlanadi. Shuningdek, hududiy iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilishning ahamiyatini yoritganlar [6].

A.Qosimov tadqiqotlarida hududiy iqtisodiyot tarmoqlarini barqaror va mutanosib rivojlantirish, yetakchi tarmoqlarni diversifikatsiya qilish va eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan tarkibiy islohotlarni chuqurlashtirish, shuningdek rivojlanishi sust tarmoqlarni modernizatsiya qilishga alohida ahamiyat qaratilgan [7].

Z.M.Muhammedova tadqiqotlarida iqtisodiyotni yanada rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiyotning barqaror o'sish sur'atlariga erishish bayon etilgan. Shuningdek, mamlakat xususan hududiy iqtisodiyotlarning rivojlanish tendentsiyalarini belgilovchi tarkibiy o'zgarishlarning bir necha bosqichlari keltirilgan [8].

Yuqorida keltirilgan xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy izlanishlarida ushbu yo'nalishda muhim nazariy va amaliy asoslar yoritilgan bo'lsada, fikrimizcha, mintaqaviy iqtisodiyotlarning tarkibiy o'zgarishlarini chuqur o'rganish, ularni rivojlantirish yo'llarini aniqlash hamda samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, yuqoridagi tadqiqotlar mintaqaviy iqtisodiyotlarni tahlil qilishda tarkibiy yondashuv, makoniy tafovutlar, iqtisodiy murakkablik va sektoral bog'liqliklarning muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Bu esa O'zbekistonda hududiy siyosatni takomillashtirish, mintaqaviy muvozanatga erishish va kompleks rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Методы/Methods)

Mazkur tadqiqotda statistik kuzatish, taqqoslama tahlil, sintez, mantiqiy fikrlash, solishtirma tahlil usullaridan foydalanilgan. Shuningdek, O'zbekiston mintaqalari iqtisodiyotining tarkibiy o'zgarishlari tahlil qilinib, ularni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy jihatlari bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlarning najariy qarashlari o'rganilgan. Bundan tashqari, mintaqalar iqtisodiyotini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmining nazariy jihatlari bayon etilgan.

Tahlil va natijalar muhokamasi (Анализ и результаты/Analysis and results)

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan keyin milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, hududlararo iqtisodiy nomutanosiblikni bartaraf etish va bozor tamoyillariga asoslangan barqaror rivojlanish modelini shakllantirish bo'yicha keng qamrovli tarkibiy islohotlarni amalga oshirilib kelinmoqda. Bu jarayon mintaqalar iqtisodiyotida sezilarli tarkibiy o'zgarishlarni yuzaga keltirdi.

Alohida aytish lozimki, mamlakat iqtisodiyotining umumiy tahlili shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda sanoat, xizmat ko'rsatish va axborot texnologiyalari tarmoqlarining iqtisodiydagi ulushi oshib bormoqda, qishloq xo'jaligi esa nisbatan qisqarmoqda. Bu holat O'zbekiston iqtisodiyotining industrial va postindustrial bosqichga o'tishga intilayotganini anglatadi.

Masalan, 2016-2024-yillarda sanoat ishlab chiqarish hajmi 2,3 baravar, xizmatlar sohasi esa 2,6 baravar oshdi. Bu o'sish ayniqsa, Toshkent shahri, Navoiy, Andijon, Samarqand kabi iqtisodiy faollik yuqori bo'lgan hududlarda yanada yaqqol kuzatildi. Ammo, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Surxondaryo va Jizzax viloyatlarida bunday o'sish nisbatan sust kechmoqda.

Bundan tashqari, mintaqalarning iqtisodiy ixtisoslashuvi ham sezilarli darajada o'zgarib bormoqda:

1. Toshkent shahri – moliyaviy xizmatlar, texnologiyalar va savdo markazi sifatida rivojlanmoqda;

2. Navoiy viloyati – tog'-kon sanoati va eksport yo'naltirilgan ishlab chiqarish bilan ajralib turadi;

3. Andijon, Farg'ona, Namangan – avtomobilsozlik, yengil sanoat va elektronika klasterlariga e'tibor kuchaymoqda;

4. Qashqadaryo va Surxondaryo – energetika va qishloq xo'jaligida yetakchi hisoblanadi, biroq sanoat diversifikatsiyasi sust kechmoqda.

Tahlillarga ko'ra, mamlakatning rivojlangan hududlarida iqtisodiy faol aholining katta qismi xizmat ko'rsatish va qurilish sohalarida band bo'lmoqda. Shu bilan birga, yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi tarmoqlar (masalan, yuqori texnologiyali sanoat, IT xizmatlari) faqat ayrim mintaqalarda (Toshkent shahri, Navoiy viloyati) rivojlanib bormoqda. Bu esa boshqa hududlarda iqtisodiy imkoniyatlarning yetarli darajada kengaymasligi, tarkibiy nomutanosiblik va mintaqaviy tengsizlik muammolarini yuzaga keltiradi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, mintaqalar iqtisodiyoti tarkibida yuz berayotgan o'zgarishlarga quyidagi omillar kuchli ta'sir ko'rsatmoqda:

- investitsiyalarning sektorlararo va hududiy taqsimoti;
- infrastruktura rivojlanish darajasi;
- sanoat klasterlari va erkin iqtisodiy zonalarining mavjudligi;
- mehnat bozoridagi ko'nikmalar darajasi va inson kapitali;
- iqtisodiy faoliyatda xorijiy investitsiyalarning ulushi.

Shuningdek, mavjud muammolar sifatida mintaqalar o'rtasida ishlab chiqarish quvvatlari, infratuzilma va investitsiyalarning notekis taqsimlanishi, sanoatning ba'zi tarmoqlarida texnologik eskirish va past raqobatbardoshlik, ishlab chiqarish tarmoqlari va xizmatlar sohasi o'rtasida yetarli integratsiyaning yo'qligi, raqamli iqtisodiyotning faqat markaziy hududlarda rivojlanayotganini keltirish mumkin.

Umuman olganda, mamlakatimiz mintaqalari iqtisodiyotida sodir bo'layotgan tarkibiy o'zgarishlar mamlakatning modernizatsiya yo'lini bosib o'tayotganini ko'rsatadi. Biroq, bu o'zgarishlar asosan poytaxt va sanoatlashgan viloyatlarda jamlangan bo'lib, mintaqalararo iqtisodiy tafovutlar hali ham saqlanib qolmoqda. Shu sababli, iqtisodiy

tarkibiy islohotlarni barcha hududlarda muvozanatli va kompleks tarzda olib borish, ixtisoslashuv asosida mintaqaviy iqtisodiyotlarni diversifikatsiya qilish dolzarb vazifadir.

O'zbekiston mintaqalari iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va ularni barqaror rivojlantirish zamonaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. So'nggi yillardagi tarkibiy o'zgarishlar, mintaqalararo nomutanosiblik va iqtisodiy murakkablikning o'sib borishi hududlar iqtisodiyotini strategik boshqarish va rag'batlantirishning yangi, samarali mexanizmlarini ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

O'zbekiston mintaqalari iqtisodiyotini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmining komponentlari quyidagilardan iborat:

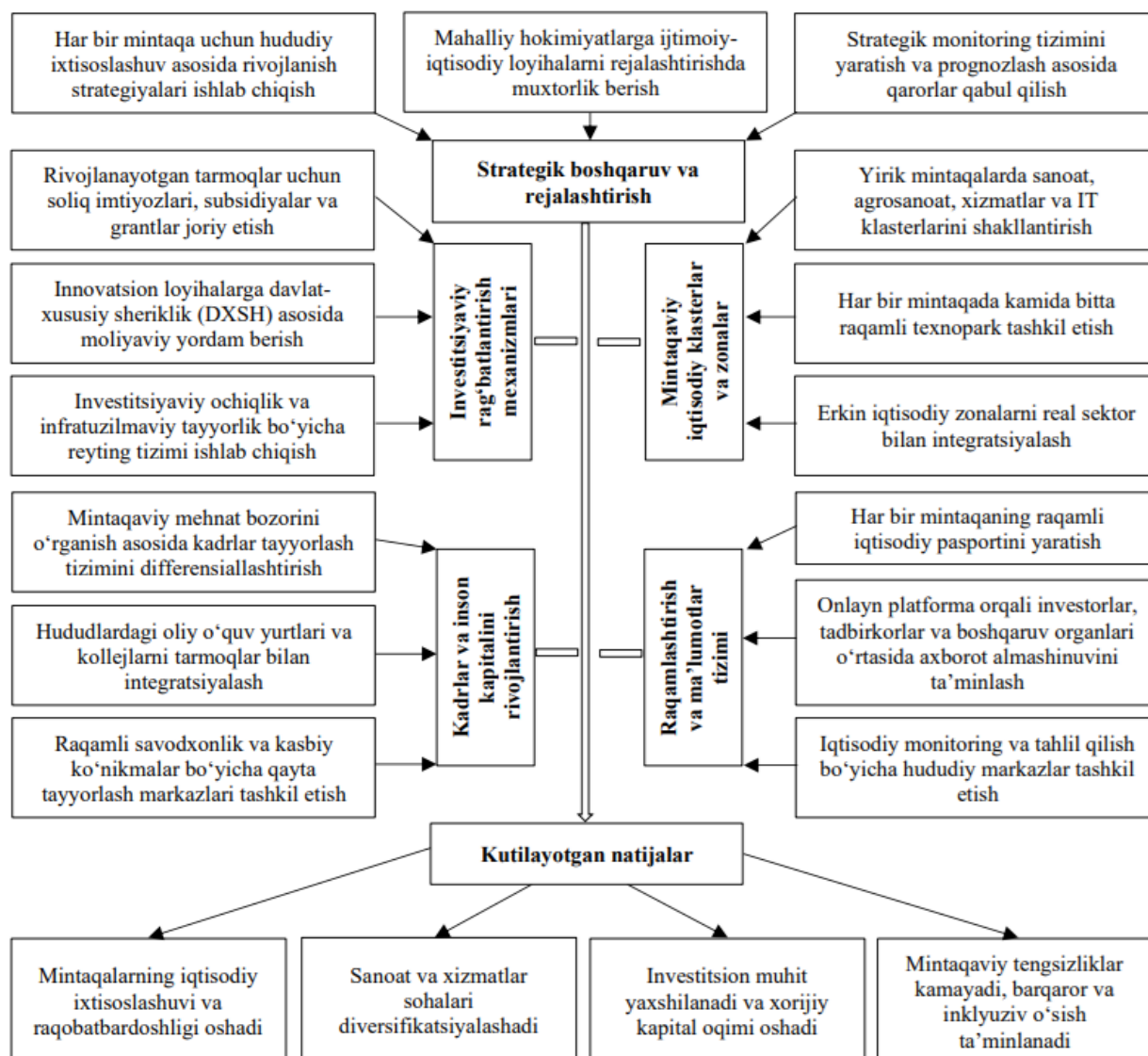
- tashkiliy komponent: boshqaruv institutlari, hududiy strategiyalar, monitoring tizimlari;
- iqtisodiy komponent: soliq, investitsiya, kredit siyosati, moliyalashtirish manbalari;
- axborot-kommunikatsiya komponenti: raqamli infratuzilma, ma'lumotlar tizimi, tahlil va prognoz vositalari;
- normativ-huquqiy komponent: qonunchilik asoslari, hududiy rivojlanish dasturlari.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, taklif etilayotgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizm mintaqalarning to'laqonli rivojlanishini ta'minlashga yetarli bo'lishi uchun quyidagi omillarni hisobga olish lozim:

- 1) Mintaqaviy strategik rejalashtirish tizimini ta'komillashtirish;
- 2) Investitsiya resurslari markazlashgan holda taqsimlanishini bartaraf etish;
- 3) Erkin iqtisodiy zonalar va sanoat klasterlari yetarli darajada samarali ishlashini tashkil etish;
- 4) Innovatsion faoliyat va raqamli infratuzilma faqat markaziy hududlarda rivojlangan bo'lib, ushbu infratuzilmalarni mamlakatning barcha hududlarida yaxshilash;
- 5) Hududiy statistika va iqtisodiy monitoring tizimi yetarli darajada takomillashtirish lozim.

Yuqoridagilarning barchasi quyidagi "O'zbekiston mintaqalari iqtisodiyotini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi"ni samarali ishlashini ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston mintaqalari iqtisodiyotini rivojlantirishda samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni shakllantirish davlat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu mexanizm kompleks yondashuv, hududiy tafovutlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi va amaliyotda uzviy tatbiq etilishi lozim.

1-rasm. O'zbekiston mintaqalari iqtisodiyotini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi²

Mintaqaviy resurslarni to'g'ri boshqarish, mahalliy tashabbuslarni rag'batlantirish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali mintaqaviy iqtisodiyotlarning barqaror va muvozanatli rivojlanishiga erishish mumkin.

Xulosa va takliflar (Заключение/Conclusion)

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mamlakatimiz mintaqalari iqtisodiyotini rivojlantirishda samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni amalga oshirishda quyidagi amaliy tavsiyalarni keltirish mumkin:

1. Har bir mintaqaga uchun ixtisoslashgan rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish lozim. Ya'ni, har bir viloyat va tuman uchun iqtisodiy salohiyat, tabiiy resurslar, mehnat bozori va mavjud infratuzilma asosida hududiy ixtisoslashuv konsepsiyasi ishlab chiqilishi kerak. Bu mintaqalarning o'zaro raqobatbardoshligini oshiradi va samarasiz takrorlanishni oldini oladi;

² Muallif ishlanmasi.

2. Raqamli iqtisodiy monitoring va baholash tizimini joriy etish kerak. Bunda hududlar iqtisodiyotini real vaqt rejimida tahlil qilish uchun raqamli “Hududiy iqtisodiy pasportlar” va ko’rsatkichlar tizimi yaratiladi. Shuningdek, hududiy siyosatda tezkor qarorlar qabul qilish imkoniyati oshadi, resurslar maqsadli yo’naltiriladi;

3. Mahalliy investorlarga soliq va byudjet imtiyozlarini kengaytirish maqsadga muvofiq. Ya’ni, hududiy biznes subektlari va innovatsion loyihalar uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar va kredit kafolatlari mexanizmlari kengaytirilishi lozim. Natijada, mahalliy tadbirkorlik faollashadi, yangi ish o’rinlari yaratiladi, iqtisodiy faollik oshadi;

4. Tarmoqlararo sanoat klasterlari va texnoparklarni qo’llab-quvvatlash lozim. Bunda, ishlab chiqarish, xizmatlar, logistika va ilm-fan uzviy bog’langan hududiy klasterlarni shakllantirish va texnoparklar tarmog’ini rivojlantirish talab etiladi. Pirovardida, kooperatsiya kuchayadi, mahsulot tannarxi pasayadi, eksport salohiyati ortadi;

5. Mahalliy boshqaruv organlari vakolatlarini kengaytirish va mas’uliyatini oshirish kerak. Ya’ni, viloyat, tuman va shahar hokimiyatlariga iqtisodiy loyihalarni boshqarishda moliya, yer, infratuzilma va investitsiya siyosati bo’yicha mustaqillik berilishi lozim. Buning natijasida joylardagi muammolarga tezkor yechim topiladi, tashabbuskorlik kuchayadi va “markazga qaramlik” kamayadi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimiz mintaqalari iqtisodiyotini rivojlantirishda samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni shakllantirish va amaliyotga joriy etish – barqaror, muvozanatli va raqobatbardosh hududiy rivojlanishni ta’minlovchi muhim omildir.

Boshqacha aytganda, har bir hududning iqtisodiy ixtisoslashuvini aniqlash va shu asosda strategik yo’nalishlarni belgilash zarur, qaror qabul qilishda axborot asoslangan yondashuv muhim bo’lib, raqamli monitoring tizimlari bu borada tayanch vazifasini bajaradi, investitsion faollikni oshirish va mahalliy tashabbuslarni rag’batlantirish uchun soliq va moliyaviy imtiyozlar kengaytirilishi maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, taklif etilgan chora-tadbirlarning kompleks amalga oshirilishi O’zbekiston mintaqalarining iqtisodiy salohiyatini to’liq safarbar etishga, mintaqaviy nomutanosibliklarni kamaytirishga hamda uzoq muddatli barqaror o’sishni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar (Литература/References)

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O’zbekiston - 2030” strategiyasi to’g’risida”gi PF-158-son Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
2. Bohr C.E., Mestieri M., Robert-Nicoud F. Economic Geography and Structural Change // arXiv Is Hiring a DevOps Engineer. [Submitted on 4 Dec 2024] <https://doi.org/10.48550/arXiv.2412.03755>
3. Hartmann D., Pinheiro F.L. Economic complexity and inequality at the national and regional level // arXiv Is Hiring a DevOps Engineer. [Submitted on 2 Jun 2022 (v1), <https://doi.org/10.48550/arXiv.2206.00818>
4. Wang T., Xiao S., Yan J., Zhang P. Regional and Sectoral Structures and Their Dynamics of Chinese Economy: A Network Perspective from Multi-Regional Input-

Output Tables // arXiv Is Hiring a DevOps Engineer. [Submitted on 24 Feb 2021], <https://doi.org/10.48550/arXiv.2102.12454>

5. McNerney J., Li Y., Gomez-Lievano A., Neffke F. Bridging the short-term and long-term dynamics of economic structural change // arXiv Is Hiring a DevOps Engineer. [Submitted 2023], <https://doi.org/10.48550/arXiv.2110.09673>

6. Abdullayeva, M., Shodmonov, S., & Mamarahimov, B. (2019). Iqtisodiyotni tarkibiy o'zgartirish va ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirish maqsadida xorijiy investisiyalarni jalb etish. Архив научных исследований, 1(1).

7. Qosimov A. A. Analysis of state development programs (on the example of Surkhandarya Region) //Theoretical & Applied Science. – 2019. – T. 11. – C. 115-120.

8. Mukhammedova Z.M. Trends in the Dynamics of Structural Changes in Uzbekistan // Academic Journal of Digital Economics and Stability: Vol. 13 (2022).

9. <https://www.stat.uz>

10. <https://lex.uz>

Copyright: © 2025 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

